

Družba, zgodovina in literarni pogled

Igor Škamperle

Univerza v Ljubljani
igor.skamperle@ff.uni-lj.si

Članek obravnava nekaj aspektov historiografske transformacije v zadnjem stoletju in se osredotoča na pomen in vlogo, ki ga v zgodovinskem pisanju opravljata literarna in pripovedna forma. Po kritični zavrnitvi dogodkovne zgodovine in poskusih sinhrona strukturalne analize, smo danes priče dvojni tenziji, po eni strani vračanju pripovedne forme v zgodovinopisje, pogosto posredno, preko ovrednotenja stranskih virov, po drugi strani pa se pojavljajo oblike samoizpovedi, ki so učinek ahistorične fraktalizacije sodobne percepcije realnosti.

Ključne besede: literatura in zgodovina / zgodovinopisje / literarna fikcija / narativnost / metazgodovina / kulturna zgodovina / čas

UDK 82.0:930.85

Muza Klio je navdihovalka pisanja zgodovine, ki ga v zahodni civilizaciji od njenega začetka pri Herodotu spremlja forma, ki je sorodna literarnemu izražanju in se zdi za obe področji, literarno in historiografsko, pomembna ali celo bistvena oblika zapopadanja realnosti in tudi spoznavanja resnice, ne glede na to, ali je ta resnica fiktivna ali dogodkovno empirična: to je forma naracije. Pustimo zaenkrat, ali je forma naracije konstitutivna ali pa je derivatna oblika, kot se je v svojem monumentalnem delu *Čas in pripoved* (*Temps et récit*) izrazil Paul Ricoeur, in danes sama po sebi predstavlja problem (prim. Ricoeur). Vprašanje historiografske naracije in nasploh pojem ali koncept dogodka (*histoire événementielle*) sta v zadnjih desetletjih postala predmet kritike in resnih analiz, kar se je najmočneje pokazalo v novejšem francoskem zgodovinopisju, ki je od prvih mojstrov zgodovine pri reviji *Annales*, predvsem Marca Blocha in Luciena Febvrea, pa do sodobnih avtorjev, kot so Le Goff, Duby in Le Roy Ladurie, temeljito prenovilo pisanje zgodovine in nasploh vzpostavilo novo epistemološko polje razumevanja njene realnosti in resnice (prim. Burke). V tem kontekstu pa se tako ali drugače vedno znova vračamo k, zdi se temeljnemu, vozlu, to pa je narativna dogodkovnost ali tudi navzkrižna referenca, kot jo je imenoval Paul Ricoeur, med željo po resničnosti v zgodovini in fikciji, to je literarizirani naraciji.

T. i. navzkrižna referenca, ki jo vzdržuje pripovedna forma, se je najbrž najizraziteje manifestirala v 19. st., ko je zgodovinopisje odigralo pomembno vlogo pri oblikovanju modernih nacij v Evropi. Pri oblikovanju nacionalne identitete ima velik pomen izročilo in z njim povezana narodna preteklost, zato sta bili historiografija in književnost področji, deležni najširšega družbenega, kulturnega in tudi znanstvenega konsenza. Poleg tega zgodovinopisje še ni bilo ločeno od literature, ne le v smislu zgodovinskega žanra, s katerim so izbrane teme iz preteklosti, relevantne za določeno kulturo, nastopale v literarnem opusu, ampak tudi zato, ker je bilo splošno sprejeto, da je zgodovinar nekdo, ki ima občutek za estetsko raven in zna lepo pisati. Analogno je veljalo, do neke mere nemara še vedno velja, da je tudi književnik nekdo, ki ima izbran občutek za zgodovino in s pomočjo svoje pripovedi dejansko interpretira zgodovinsko izročilo, ga poustvarja, dogodke in spoznanja človeške eksistence postavlja v čas in na ta način deluje kot nenadomestljiv vir kulturnega izročila, ki je pomembno za osebno in kolektivno identiteto.

Konec 19. st. je takšna historiografija zašla v krizo. Čeprav so od antike naprej na Zahodu zgodovino pisali v različnih žanrskih oblikah, od analov in kronik do memoarov, poročil, monografij in prilik, je bila prevladujoča forma pripoved o pomembnih vojaških ali političnih dogodkih in dejanjih velikih mož. V težnji, da bi svojo naracijo približala znanosti, je historiografija zaostila selektivne kriterije in se začela omejevat na preverljive arhivske vire in politično zgodovino. S tem je zgodovinopisje rankejevskega kova dodatno zožilo svoje polje in posredno prispevalo, da sta se okrepila pomen in vloga zgodovinskega žanra v čisti literaturi. Seveda srečamo tudi svetle izjeme, ki so v drugi polovici 19. st. pisale drugačno zgodovino, bližjo polifoni pluralnosti človeške kulture in občutenja; to sta bila npr. Jules Michelet in Jakob Burckhardt. Na tej sledi, ki je dolgo ostajala disidentska glede na osnovno akademsko usmeritev, a za formo naracije, navzkrižnih referenc in komplementarnosti s čisto literaturo pomembnejša, srečamo na začetku 20. st. Johana Huizingo, ki je v delih *Homo ludens* in *Jesen srednjega veka* izpostavil teze, drugačne od tradicionalne historiografije. Zavrnil je shematične ločnice in politično kronologijo. Namesto tega v ospredje stopata družba in kultura, katerih narava je predvsem estetska in ludična, igriva. Človeški svet je v prvi vrsti svet domišljije, verovanja, obredov časti, ljubezni in neizmeren preplet simbolov in doživetih podob.

Zdi se mi zanimivo, da je historiografijo arhivskega tipa, ki stremi po eksaktnosti in znanstveni relevanci, kritično zavrzel tudi utemeljitelj pozitivizma in oče sociologije Comte, ki je male natančnosti imenoval »otročje, malenkostne podrobnosti« (Burke). V poznejšem razvoju sta tako zgodovinopisje kot literatura ubirala vzporedni in avtonomni poti. Zgodovina, ki

je kot preteklost ostajala eden od priljubljenih predmetov čiste literature, se je na svojem polju osvobajala od narativne forme. Namesto pripovedi je v ospredje stopil problemski pristop. Ob njem so študijsko relevantnost pridobivale mnogovrstne človeške dejavnosti, kolektivna psihologija, oblike verovanja in načini občutenja tudi tistih stvari, ki niso objektivno snovne, kot npr. sanje, strah, percepcija časa, zaznavanje lepote, religiozna občutenja ipd. Namesto shematične kronologije si je utrta pot globinska forma dolgega trajanja, pa ugotovitev, da se v slehernem zgodovinskem trenutku čas dejansko giblje z različnimi hitrostmi – pri tem se rad spomnim stare mame, ki je včasih, ko je bila pri nas na obisku, potožila, kako čas v mestu hitreje mineva kot pri njej na vasi! – s čimer se približamo tudi dvema segmentoma, ki imata veliko težo v literarnem zgodovinskem žanru: to pa sta forma časa, ki jo ustvari literarni tekst, bodisi kot diahrono dogodkovno naracijo in hkrati njeno transcendiranje z vstopi v sinhroni »zdaj«, tako v trenutni zdaj bralčeve recepcije kot v integrirani zgodovinski trenutek opisanega dogodka ali predmeta. In drugo – obrtno ali pisateljsko morda najtežji podvig – priklic glasu junaka ali več junakov, ki nastopajo v pripovedi. Ko gre za zgodovinski žanr in pisanje o neki zgodovinski situaciji iz oddaljene preteklosti, je to zelo občutljiv problem, pisateljsko zahteven, hkrati pa literarno izjemno izzivalen, ustvarjalen, in upal bi si reči, za bralno publiko in kolektivno identifikacijo dolgoročno pertinenten. V tem je tudi prednost literature pred zgodovinopisjem. Literarno besedilo nam posreduje glas zgodovinskega junaka, ki s tem v naši zavesti postane živ. Miselno ustvari prostore, ki kavzalno povezujejo dogodke in jih sama zgodovina nima oz. niso bili zabeleženi. Pomislimo, koliko takšnih glasov poznamo in kakšno težo imajo v kolektivni, denimo nacionalni identifikaciji. Glas Črtomira in Bogomile lahko slišimo, če je treba, sredi noči. Tudi Odiseja, Antigono in Hamleta slišimo v svojem jeziku. Prav tako Marka Avrelija, s pomočjo Rebulovega romana *V sibilinem vetru*, ali Hadrijana Marguerite Yourcenar. Zmoremo podobno slišati Primoža Trubarja?

V prvih desetletjih 20. st. sta tako čista literatura, ob njej pa vsa umetnost, kot tudi zgodovinopisje subvertirala narativno formo, z željo, da bi zajeli ali ustvarili tiste globlje strukture, ki latentno, a temeljno zaznamujejo ali celo usmerjajo človeško individualno in kolektivno eksistenco. Tu nam ni treba obnavljati prigod in formativnih prijemov, ki jih poznamo. Zadostujejo imena, za katera vemo, kaj vse implicirajo: Proust, Joyce, Kafka. V likovni umetnosti Picasso, Malevič, Kandinsky. Ambicija psihoanalize pa tudi strukturalne lingvistike Saussurea in Jakobsona je težila k zajetu latentnih in nezavednih struktur, ki so osnovna matrica tako antropološke realnosti kot naših form ustvarjanja in komunikacije. Z medklicem, da se stari Freud vseeno ni mogel izogniti domnevno »izvirnemu«

dogodku, t. i. *Urszene*, ki naj bi pogojeval vse naslednje obnašanje. Tudi durkheimovska sociologija je težila k evidentiranju globinskih struktur družbe in je zato zavračala dogodkovno zgodovino. Prav te teoretske in umetniške forme, ki pomenijo jedro 20. st., naj bi razsrediščile mesto subjekta in ustvarile polifonijo diskurzov, med katerimi je prevladujoča naracija, naj gre za fiktivni svet ali za družbeno resnico, vedno arbitrarna. Na implicitno povezanost naracije s koncepti moči je v svojih delih vztrajno opozarjal Michel Foucault (prim. Foucault, *Arheologija in Scritti litterari*).

Toda v zadnjem času smo priče svojevrstnemu obratu, ki ga lahko razumemo tudi kot refleksijo opravljene poti. Po eni strani se čista literatura še naprej ozira k preteklosti, da bi jo s svojo formo zajela, poustvarila in preko njenih segmentov govorila o človeku, njegovi izkušnji, resnici in možnih svetovih. Po drugi strani se novi zgodovinarji poudarjeno obračajo k t. i. simbolnemu kapitalu, kot ga je imenoval Bourdieu (prim. *Praktični čut*), pa h kulturni antropologiji, simbolni realnosti in zarisovanju zgodovinskih in družbenih habitusov, ki so prostorski in časovni. In, kar je najbolj zanimivo, po iztrošenih strukturalnih pristopih, opustitvi lingvističnih ambicij, izpeti psihoanalizi, ki se je spremenila v igrivo retoriko, včasih nekoliko smešno, po velikem razočaranju nad ekonomskimi determinizmi historičnega materializma, ki jih je vztrajno gradil marksizem, se del sodobnega zgodovinopisja vrača k naraciji. Historična pripoved ali celo historična biografija imata seveda drugačno obliko in namen, kot sta ga imeli pred sto leti. V ospredju danes ni suhoparna kronologija, ampak poskus zarisovanja že imenovanih habitusov, evidentiranje mentalitetne realnosti, polifonija časov in identitet. Ob tem se z oživitvijo naracije vrača tudi dobra stara dogodkovnost, naj gre za osebno eksistenco ali za realnost kolektiva, civilizacije ali celo vesolja. Skratka, čeprav nam gre za odkritje, ali za estetsko podoživetje realnosti in resnice, smo ju vsaj do neke mere še vedno, ali pa spet, pripravljeni razumeti v formi pripovedi in zgodbe.

»Je suis ce que je me raconte«, pravi Paul Ricoeur. Sem to, kar in kakor se pripovedujem. Eden od temeljnih aspektov, ki spremlja tako literaturo kot pisanje zgodovine, je namreč dejanje ponovitve. Narativna ponovitev ali rekonstrukcija nekaterih dogodkov in dejstev, ki so z refleksijo integrirani v celovit linearni kronotop, je v resnici ustvarjalno dejanje, saj se pogosto šele z njim porodi zavestno spoznanje, s katerim stvari, realne ali fiktivne, pridobijo smisel. Izvirni primer te forme nam ponuja *Odiseja*, posebno na dveh krajih, na otoku Sheria, kjer Odisej ljudstvu Faiakov retrospektivno rekonstruira svoje avanture po padcu Troje in vso pot, ki ga je pripeljala do njih, pri čemer se tudi sam šele zdaj ozave vsega pomena prigod. In v Eumaievi koči, ko po vrnitvi na Itako s pastirjem, malo zares, večinoma pa izmišljeno, govorita o pretekli zgodovini. Nevidni otok

Faiakov ali deveta dežela in pastirjeva koča, to sta rojstna kraja zahodnega pripovedništva (prim. Citati).

Danes pa smo priča dvema nasprotnima tenzijama. Po eni strani se kot učinek postmodernizma in konsekvence tekstne in splošne ideološke dekonstrukcije kakor tudi virtualne globalizacije, udejanja t. i. fraktalizacija realnosti. Namesto sintetične in narativne integracije sodobni človek, ki postaja pravi *homo fractalis*, doživlja disperzijo elementov realnosti, ki jo v svoji adekvatni formi izpoveduje umetnost.

Drugi aspekt sodobnosti je ukinjanje historične perspektive, saj ta postaja irelevantna ali celo fiktivna. Spremlja ga deteritorializacija ali izključitev subjekta in diskurza iz fizičnega prostora. To pa je mogoče, ker prihaja do ukinitve razdalje, tako v prostoru kot v času. Danes govorimo o pojmu *ukronia*, to je o izključenosti iz sukcesivne ali zgodovinske kronologije. Do ukinitve razlik prihaja tudi na ravni entitet, naj bodo kulturne, nacionalne, regionalne, spolne, itd. Posledica tega je določen zdrs simbolne govorice v signaletiko, s katero se zgublja oddvajajoči in reprezentativni moment, pa tudi bogata ambivalenca pomenov in semantična odprtost simbola. Virtualni svet znakov ali signaletike ni reprezentativen, ne odvaja, ukinja drugost in zapira ambivalenco pomena. Gre za podobo brez negativnosti. Signaletika se namreč mora podrežati kvantifikacijski logiki, ki jo diktira forma števil in računa, ki briše vsakršno pomensko dvoumnost. Posledica tega je potopitev v vizualni signaletični trenutek »zdaja«, v dehistorizirani prisotni trenutek. Z ali tudi brez fizične prisotnosti. Lepa in tradicionalna umetnost spomina (*Art of Memory*) postaja obrt komunikacije in konzumacije, vendar brez možnosti večje refleksije in estetskega užitka, ki ga omogoča statičnost in oddvajajoči pomen, ki ustvarja domišljijo.

Po drugi strani pa imamo v sodobnih transformacijah intimnosti, kot je to analiziral A. Giddens, opraviti z refleksivnim projektom jaza, ki ga spremlja čustvena samopriprava (prim. Giddens). T. i. *blogi* so zadnja oblika tradicionalne forme izpovedi. Zdi se, da sodobni človek poudarjeno teži h konstrukciji samoidentitetne zgodbe, v okviru katere, pri svoji odraščajoči formaciji, moški razvija instrumentalni odnos do sveta, medtem ko je za dekle in žensko značilnejša erotizacija lastnega telesa, v želji, biti ljubljena. Fraktalno realnost spremljajo epizodična srečanja, cilj pa je sotočna ljubezen dveh avtonomnih oseb.

LITERATURA

- Bourdieu, Pierre. *Praktični čut I–II*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2002.
- Burke, Peter. *Revolucija v francoskem zgodovinopisju*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1993.
- Citati, Petro. *La mente colorata. Ulisse e l'Odissea*. Milano: Mondadori, 2002.
- Foucault, Michel. *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2001.
- — —. *Scritti letterari*. Milano: Feltrinelli, 1971.
- Giddens, Anthony. *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: cf., 2000.
- Ricoeur, Paul. *Zgodovina in pripoved*. II. Ljubljana: Društvo Apokalipsa, 2001.